

MITŐL MESSZIRE? MINDENTŐL

UTASI CSABA

Amikor az alig negyvennégy lelket számláló Gombosszegre költözött, Nadas Pétertől sokan kérdezték, miért tette ezt, miért ment ilyen messzire. A kérdésre Claudio Magris könyvének szellemes címe jutott eszébe: *Weit von wo?* És így is válaszolt: *mitől messzire?* Hiszen semmitől sincs messze az ember, ha nem az ország fővárosában él. Általánosságban, a viszonylagos szabadság adottságai között csakugyan így van. Az író, bárhova költözzön is, magával cipeli mindazokat az egzisztenciális és szellemi dilemmákat, melyekre választ keres, s válaszainak értéke, hitele elsősorban nem attól függ, hogy milyen környezetben ül a fehér papír elé. Vannak azonban történelmi szituációk, melyekben a „messzeség” tényleges, áthidalhatatlannak látszó messzeséggé válik. Akár a miénkben is. Kisebb-nagyobb döccenőkkel, csalóka megtorpanásokkal tíz év óta állandóan süllyedünk, miközben az elszemélytelenedésnek, a korrupciónak, a humán értékek eróziójának egyre kietlenebb tájai tárulnak elénk. A negatív jelenségek erőterében a hazugság csaknem abszolút értékévé fúvódik fel, s az eszmélkedő ember megütközve és irányvesztetten észleli, hogy a hatalom körültekintően, növekvő intenzitással használható csavarrá kívánja lefokozni mindazokat, kik túl szeretnének lépni e legújabb mai kocsmán. Ráadásul, mint Bori Imre észrevételezte nemrég, „kiestünk az időből, elvesztettük az Idő létdimenzióját, és most nélküle élünk és várjuk, hogy sorsunk még rosszabb legyen, mert nincs eszme, ami vezérlő csillagunk lehetne”.

Ebben a lehatárolt szituációban a messzeség jelentősége páratlanul megnő. Nem a földrajzi messzeségé persze. Nem az a nyugtalanító, hogy nem a fővárosban, vagy Párizsban, vagy Londonban élünk, hanem hogy messze sodródtunk az értelmet ígérő távlatoktól, s ami ennél is aggasztóbb, önmagunktól is. Mert hasztalan áltatnánk magunkat, a szellemi ellenállás csökkentheti ugyan, de fölszámolni semmiképpen sem tudja az egyre növekvő távolságokat.

Nem jeremiádára készülök azonban, hisz a hálót, melyben vergődünk, mindannyian közéről ismerjük. Az érdekel inkább, hogyan is állunk irodalmunkkal, tehetünk-e valamit is annak érdekében, hogy további gyengülését, atomizálódását lassítsuk, ha már meggátolni nem tudjuk.

Nem véletlen, hogy elgondolkodtató „tokaji beszéd”-ben Bányai János addig a föltevésig jut el, hogy irodalmunk története „*mintha véget ért volna*”. A látvány, a tapasztalatok valóban azt sugallják, hogy valaminek a végén járunk, azt azonban mégsem hiszem, hogy a jelenlegi mélypont egyúttal definitív végpont is volna. Annak ellenére sem, hogy az irodalmi életet befolyásoló kedvezőtlen folyamatok változatlanul éreztetik hatásukat. Az évtized elején számos író s velük párhuzamban virtuális olvasók százai hagyták el Vajdaságot, érezhetően gyengítve azok pozícióját, kik maradni tudtak és akartak. Az elköltözés azonban az akkori nagy hullámmal korántsem ért véget. Gondoljunk csak fiatal szociológusunkra, aki magabízón, viszonylagosságot nem ismerve megvívott néhány kemény csörtét, de miután már-már „győztes”-nek hihette volna magát, nemrégiben mégis a távozás mellett döntött. Vagy gondoljunk azokra a nálánál fiatalabbakra, akik néhány vers, novella és kritika publikálása után úgyszintén jobbnak látták, ha idejében elhagyják ezt a reménytelené torzult tartományt. Amennyiben az elköltözés folytatódik, maholnap nem csupán középnemzedéke nem lesz irodalmunknak, hanem utánpótlása sem. Maradnak az „öregek”, kiket az inercia vagy a csak azért is igazgat, miközben néhányan közülük, mintegy tisztelgésül a gazdagabb múlt előtt, régebbi szövegeik egy-egy gyűjteményét is felkínálják az ismeretlen olvasónak. Ez azonban még mindig nem a „történet vége”. Bármennyire leverők lesznek is a következő népszámlálás adatai, meggyőződésem, hogy ha permanens süllyedésünk odakinti okai megszűnnek, irodalmunk is új fejezetet kezdhet. Természetesen azt, hogy milyen lesz az új fejezet, éppoly kevésbé tudhatjuk, mint azt, hogy a demokratikus, itt marasztó társadalmi változásokért mekkora árat kell fizetni végül.

Egyelőre azonban ott tartunk, ahol tartunk. A növekvő pénzhiány következtében csak ügyel-bajjal jelentethetünk meg egy-egy folyóiratszámot, könyvet, amelyhez aztán körülményesen, jobbára ismeretség révén lehet csak hozzájutni, hisz a Forum egykori terjesztő hálózata teljesen leépült. Ennek ellenére a mennyiségi mutatók nemigen jelzik a hanyatlás valódi méretét. Alapítványi és egyéb támogatással decentralizált könyvkiadásunk még mindig szép számú könyvet tesz közzé. Akárha újraéledt volna a „gyűjtsd a termést kalangyába” jelmondata, régebbi és újabb kiadóink mindent megtesznek, hogy ne menjen veszendőbe egyetlen kiadható kézirat sem. S így van jól. A veszélyeztetettség mai körülményei a szó szoros értelmében megkövetelik a védekezésnek ezt a formáját. Ha már erre sem volnánk képesek, az a maradéktalan önfeladással lenne egyenlő. Az a csönd viszont, az a nehéz, szinte tapintható csönd, amely a publi-

kációk zömét újabban körülvézi, egyáltalán nem természetes. Bár a kritika elhallgatásáról nem beszélhetünk, tény, hogy az irodalom életét azonos igénnyel és mércerendszerrel folyamatosan figyelő, koncepciózus műbíráló visszavonult, elszivárgott, nincs. Ennek az irodalmunk „önismérlését” bizonytalanná, esetlegessé tevő jelenségnek nyilván több oka van. Lehet, hogy ma már kevés olyan mű jelenik meg, amely igazi kihívást jelent a kritika számára. Lehet, hogy a kritikusokat a szerzői érzékenység kedvetlenül el. De lehet az is, hogy elhallgatásuk magyarázatát mindenekelőtt visszavettségünkben kell keresni, abban, hogy a bajt senki sem akarja a néven nevezés gesztusaival tovább növelni.

A föltételezést egész sor hasonló mozzanatra terjeszthetnénk ki, a találgatásnak ezen az útján azonban a nagy csönd valós okai nem ragadhatók meg. Ha meggondoljuk, irodalmunk azért ma is fölmutat olyan értékeket, melyek túlmutatnak a kisebbségiség határain, s az átlagtermés sem mondható gyengébbnek, mint volt húsz-harminc évvel ezelőtt. Hasonlóképpen vagyunk a kritikától való szerzői berzenkedéssel is, amely a múltban is erősen működött. Mi sem bizonyíthatja ezt jobban, mint annak a ma is aktív írónknak egykori kifakadása, aki megbántottságában a kritika funkcióját a „kritikusok csak hadd ugassanak” képletre egyszerűsítette le egy interjújában. A kritika azonban ennek ellenére tovább „ugatott”, mégpedig a ma oly nagyon hiányzó polifonikusság jegyében. S végül ugyanígy állunk a visszavettséget illetően is, hiszen nincs olyan kritikusunk, aki a hallgatást produktívabbnak vélné, mint a folyamatos, esetenként botránnyelgő beszédet.

Nyilvánvaló hát, hogy a masszív csönd fő okát nem jelenbeli részokokban, hanem múltunk és jelenünk viszonylatában kell keresni. A hatvanas-hetvenes években, az első Symposion-botránny ellenére is, az alkotói szabadság és az emberi jogok terén messze megelőztük a „létező szocializmus” országait. A nagyobb szabadság azt a gyönyörűen rút illúziót táplálta, hogy irodalmunk végre megszabadul nyűgös kisebbségi meghatározottságától, s tartósan autochton értékek felé halad. Ebben a helyzetben, a megtévesztő távlatoktól csaknem megittasulva, virágkorába lépett a jugoszláviai magyar kritika: az elérhető gazdagabb jövő reményében halaszthatatlan feladatának érezte, hogy múlttal és jelennel egyaránt szembenézzen. Nem sokkal később azonban fordulni kezdett a kocka, s mindinkább kitűnt, hogy amíg mi a térségünkön eluralkodó negatív tendenciák hatására lépésről lépésre visszasüppedünk a kisebbségi körülmények közé, addig a „létező szocializmus” országai a nyitottság, az elérhető szabadság felé tartanak. Ez a lassan lejátszódott fordulat, gondolom, mélyen összefügg kritikánk visszaesésével. A Don Quijotéknak akarva-akaratlanul rá kellett eszmélniük, hogy a szélmalomok szélmalomok csupán.

A kényelmetlen ébredést, legalábbis esetenben, más valami is siettette. A nyolcvanas évek elején egy magyarországi méltatóm úgy vélte, hogy a *Vonulni ha*

illőn „álomba ringató”, „legunalmasabb részé”-t a jugoszláviai magyar könyvekről írt kritikák képezik. A kritikának ugyanis, úgymond, napi aktualitása, frissessége biztosíthat érdekességet; az, hogy az élő irodalom legújabb fejleményeire reagál, segít eligazodni, vagy vitát kavart. Maradandóvá pedig csak akkor válhat, ha maradandónak bizonyul a tárgyát képező mű. Noha nem szokásom írásban reagálni a szövegeimet megtisztelő bírálatokra, ekkora késéssel kiváltképp nem, ezúttal mégis megteszem, mert úgy találok, olyan kérdésről van szó, amely mind személyemet, mind irodalmi ügyködésemet messze meghaladja.

Egyetlen pillanatra se lehet kétséges, hogy a jelentéktelen műről szóló kritika, még ha ékes logikával és hiteles apparátussal készül is, szükségszerűen és igen gyorsan érdektelenné fakul. Ez azonban az éremnek csak egyik oldala. A magyar irodalomban, mint minden irodalomban, a művek nyomán kialakul egy folyvást változó, megnevezetlenül is jól kivehető hierarchikus értékrend, melynek perspektívájából a jugoszláviai magyar irodalomnak csak néhány opusa vagy alkotása látszik figyelemre méltónak. Ugyanakkor azonban irodalmunk is folyton újratertemti a maga természetszerűleg jóval alacsonyabb átlagszintet elérő hierarchikus értékrendjét, melynek csúcán nagyjából a határon túlról is látható művek állnak, elég pontosan érzékeltetve a két értékrend találkozási pontjait. Ez azonban véletlenül sem azt jelenti, hogy irodalmunkban a csúcok alatt azonnal a tömény dilettantizmus farsangolása kezdődik. A dilettantizmus felé ereszkedve egész sor olyan művel találkozunk, amelynek szervezetsége, kérdésfeltevése, határfoka kevésbé meggyőző ugyan, de amely még mindig irodalom, s mint ilyen szervesen illeszkedik az összképbe. Lemondhatunk-e erről a vonulatról a célból, hogy elkerüljük az álomba ringató unalom vélt vagy valós csapdáit? Semmiképpen. Képzeljük el, mekkora lehetne Bori Imre irodalomtörténetének terjedelme, ha szigorúan az elvonatkoztatott maradandóság ígézetében térképezte volna föl az elmúlt nyolcvan év termését. Füzetnyi talán.

Félreértés ne essék, nem a kisebbségi komplexusokból sarjadt *szeressük, ami a miénk* jelszavát kívánom élesztgetni. Azt azonban váltig hiszem, hogy Szenteleky meghagyásának módosított változata ma is érvényes lehet. *Szeressük értékeinket, és tartsuk számon, ami a miénk* – talán így hangozhatna az újabb változat, melyhez ha tartani tudnánk magunk, irodalmunk „gazdátlan-sága” föltétlen enyhülne. Valójában erre céloztam a kisebbségi irodalmakról tavaly megtartott tanácskozáson is, azt bizonygatva, hogy az előállt helyzetben továbbra is nekünk magunknak kell ellátnunk irodalmunk értékelésének és átértékelésének feladatát. Belülről, de nem befelé fordulón természetesen.

Más kérdés, hogy lesz-e kedvünk és erőnk hozzá. Mostanában aligha. Mert süllyedünk. Mert messze vagyunk. Mindentől. Önmagunktól is.